

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – סנהדרין, פרקים א-ב, עמ' 7-18

שיעור א

סנהדריות לשבטים על פי בית דין של שבעים ואחד

(סנהדרין ב ע"א; טז ע"ב)

- א. מניין שמעמידים שופטים לכל שבט ולכל עיר?
- ב. מסגרת על פי השבט / הפלך, בית דין של שבט
1. רש"י: סנהדראות בכל עיר ועיר על פי מפתח שבטי
2. רמב"ן: בית דין על כל השבט, ובית דין בכל עיר
3. רמב"ם: שופטים בכל פלך ובכל עיר או בכל שבט ובכל עיר

סיכום

א. מניין שמעמידים שופטים לכל שבט ולכל עיר?

במשנה (ב ע"א) נאמר:

אין עושין סנהדריות לשבטים, אלא על פי בית דין של שבעים ואחד.

ובגמרא (טז ע"ב) נאמר:

ואין עושין סנהדראות כו'. מנא לן? כדאשכחן במשה, דאוקי סנהדראות, ומשה במקום שבעים וחד קאי.

רש"י (ד"ה דאוקי סנהדראות) הסביר שמשה רבנו מינה דיינים בעצת יתרו, ומשה רבנו היה שופט ודיין על פי הדיבור, ושקול כסנהדרין גדולה שבירושלים.

אחרי התשובה לשאלה מניין למדנו שסנהדרין גדולה מעמידה סנהדריות לשבטים, הובא בגמרא מדרש הלכה (ספרי דברים פרשת שופטים פיסקא קמד [בשינויים קלים]) על הפסוק בתורה בו מופיע הצו למנות שופטים ושוטרים: "שפטים ושטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלוקיך נתן לך לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק" (דברים טז, יח):

תנו רבנן:

מניין שמעמידין שופטים לישראל? תלמוד לומר "שופטים... תתן".

שוטרים לישראל מניין? תלמוד לומר "שוטרים תתן".

שופטים לכל שבט ושפטו מניין? תלמוד לומר "שופטים... לשבטיך".

שוטרים לכל שבט ושפטו מניין? תלמוד לומר "שוטרים... לשבטיך".

שופטים לכל עיר ועיר מניין? תלמוד לומר "שופטים... לשעריך".¹

שוטרים לכל עיר ועיר מניין? תלמוד לומר "שוטרים... לשעריך".

רבי יהודה אומר: אחד ממונה על כולן, שנאמר "תתן לך".

1 נראה שבעבר היו הרבה סנהדראות קטנות בישראל. למשל: מאתיים וחמישים הנשיאים שהיו עם קרח, היו ראשי סנהדראות (במדבר רבה יח, ג); הקב"ה ציווה את משה: "הושיב להן ראשי סנהדריות, ויהיו דנים כל מי שהלך לפעור" (במדבר רבה כ, כג); בשבט יששכר היו מאתיים ראשי סנהדראות (בראשית רבה עב, ה); על אותם מאתיים איש שהלכו עם אבשלום להמליכו בחברון נאמר שהיו ראשי סנהדראות (ירושלמי סוטה א, ח); על המלך יהושפט נאמר שהעמיד שופטים בכל עיר: "ויעמד שפטים בארץ בכל ערי יהודה הבצרות לעיר ועיר" (דברי הימים ב יט, ה).

רבן שמעון בן גמליאל אומר: "לשבטיך ושפטו" – מצוה בשבט לדון את שבטו.

בגמרא (פח ע"ב) הובאה תוספתא (ז, א; חגיגה ב, ט; ירושלמי סנהדרין א, ד) שם גם כן מתוארים בתי הדין של עשרים ושלושה בערי ישראל:

אמר רבי יוסי: מתחילה לא היו מרבין מחלוקת בישראל, אלא בית דין של שבעים ואחד יושבין בלשכת הגזית, ושני בתי דינים של עשרים ושלושה, אחד יושב על פתח הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה. ושאר בתי דינים של עשרים ושלושה יושבין בכל עיירות ישראל.

ייתכן גם שבעיר אחת היו כמה בתי דינים (כתובות קה ע"א; ירושלמי כתובות יג, א): "ר' פנחס אמר רבי אושעיא: שלש מאות ותשעים וארבעה בתי דינים היו בירושלים". רש"י (ד"ה בתי דינים) כתב: "של עשרים ושלושה".²

על דברי ר' יהודה שהובאו במדרש ההלכה, כתב רש"י (ד"ה אחד) שהסנהדרין הגדולה היא זו שממנה את כל בתי הדינים. הר"ן (טז ע"ב בדפי הר"ף) הסביר את דברי רש"י: "ונראה דהכי קאמר, סנהדרין גדולה ממנה כל הסנהדראות על כל העיירות ועל השבטים, שנאמר 'תתן' (דברים טז, יח) דמשמע דלביית דין של ע"א קא מזהיר". תוספות (שם ד"ה אחד) כתבו שאחד ממונה על כולן הכוונה היא לנשיא או למופלא שבבית הדין. על דברי רשב"ג ש"מצוה בשבט לדון את שבטו" כתב רש"י (ד"ה מצוה) "ולא ילכו בני שבט זה לבית דין של שבט אחר".

בתוספתא (ג, י) נאמר אודות החובה להקים מערכת משפט בארץ ישראל ובחוץ לארץ:

סנהדרין נוהגת בארץ ובחוצה לארץ, שנאמר "והיו אלה לכם לחוקת משפט לדורותיכם בכל מושבותיכם" (במדבר לה, כט) – בארץ ובחוצה לארץ. אם כן למה נאמר "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך"? אלא בארץ ישראל עושין אותן בכל עיר ועיר, בחוצה לארץ עושין אותן פלכין פלכין. רבן שמעון בן גמליאל אומר: "לשבטיך ושפטו" מצוה על השבט שיהא דן את שבטו.

יש אם כן מצווה בארץ ישראל למנות שופטים בכל שבט ובכל עיר, ובחוץ לארץ רק בפלכים.

ב. מסגרת על פי השבט / הפלך, בית דין של שבט

מה המבנה המדובר? מי ממנה? נעיין בדברי שלושה מן הראשונים: רש"י, רמב"ן, רמב"ם.³

1. רש"י: סנהדראות בכל עיר ועיר על פי מפתח שבטי

על דברי המשנה (ב ע"א) "אין עושין סנהדריות לשבטים אלא על פי בית דין של שבעים ואחד", כתב רש"י (ד"ה סנהדריות): "שהיו מושיבים סנהדרין קטנה של עשרים ושלושה בכל עיר ועיר, כדכתיב (דברים טז) 'תתן

² הרב יעקב עמדין (הגהות יעב"ץ, כתובות שם) העיר שבגמרא (פו ע"ב, פח ע"ב) הובאה משנה שם נאמר שבירושלים היו שני בתי דינים של עשרים ושלושה, ולא כדברי רש"י שהיו בירושלים קרוב לארבע מאות בתי דין של עשרים ושלושה. לדבריו יש לפרש את הגמרא בכתובות שכוונתה לומר שמדובר בשלוש מאות תשעים וארבעה בתי דין של שלושה דיינים, ואז לא תהיה סתירה בין המספרים. אך נראה שאין סתירה כלל. רש"י (פו ע"ב ד"ה שלשה) פירש: "שלשה בתי דינים היו שם – בירושלים, דמשתעי בה קרא 'וקמת ועלית' (דברים יז, ח)". מדובר על בתי הדינים שבהר הבית – פתח הר הבית, ופתח העזרה, ושניהם של עשרים ושלושה דיינים, ובית דין של שבעים ואחד בלשכת הגזית, אליהם היו באים אותם שלא הכריעו ביניהם בבית הדין שבעירם, כמתואר בתוספתא (סנהדרין וחגיגה שם). אלו בתי דין בדרגה הגבוהה ביותר, וכאמור בתוספתא (שקלים ג, כז) בנוגע לשלבים בהם תלמיד חכם היה מתקדם עד שהיה מתמנה להיות דין בלשכת הגזית: "זקן אין מושיבין אותו בלשכת הגזית. אלא אם נעשה דין בעירו, משנעשה דין בעירו מעלין ומושיבין אותו בהר הבית, משם מעלין ומושיבין אותו בחייל, משם מעלין ומושיבין אותו בלשכת הגזית". מלבד בתי הדין של עשרים ושלושה שהיו בהר הבית, בירושלים עצמה היו עוד שלוש מאות ותשעים וארבע בתי דין של עשרים ושלושה.

³ בסוגיה זו האריכו: הרב יעקב בצלאל זולטי, "בהלכות מינוי דינים", משנת יעבץ, חושן משפט סי' ז; הרב יהודה גרשוני, חק ומשפט – הל' סנהדרין, עמ' כא-כח; מו"ר הרב שאול ישראל, "בחובת העמדת הסנהדרין לשבטי ישראל", עמוד הימיני, סי' ב. אך אנו נציע כיוון אחר.

לך בכל שעריך'. וצריכין בית דין הגדול שבלשכת הגזית לצאת ולהושיבם וכו', יליף בגמרא סנהדרין (טז ע"ב)". במשנה דובר על סנהדראות לשבטים, ואילו רש"י הסביר שהיו מקימים סנהדראות בערים. ונראה שכוונת רש"י לומר שהיו מושיבים סנהדראות קטנות בערים על פי מסגרת שבטית, והאחריות לכך הייתה מוטלת על בית הדין הגדול. עליהם היה לבדוק היכן יש למנות סנהדראות, וכמה בכל עיר.

כך פירש רש"י את הפסוק בתורה (דברים טז, יח): "בכל שעריך – בכל עיר ועיר", "לשבטיך – מלמד שמושיבין דיינין לכל שבט ושבט ובכל עיר ועיר". "לכל שבט ושבט" – מבטא את המסגרת, "ובכל עיר ועיר" – היכן מעמידים סנהדראות, ונראה שכך הבין רש"י את הגמרא (טז ע"ב). דוגמה למצבים בהם צריך בית הדין הגדול להכריע היא כדברי התוספות (טז ע"ב תוד"ה שופטים),⁴ שכתבו שאם למשל בעיר אחת גרים משני שבטים או יותר, הסנהדרין הגדולה היו מושיבים שתי סנהדראות או יותר בהתאמה. הר"ן ורובנו יונה (שם) כתבו אפשרות נוספת: "לשבט אחד בשתי עירות, שחייבים להעמיד סנהדרי קטנה". המנחת חינוך (מצווה תצא, א) כתב שאם היה בעיר אחת משני שבטים, ואין לכל שבט מאה עשרים אנשים אלא בצירוף משני השבטים, לא ממנים בית דין לכל שבט, אלא בית דין אחד לבני העיר משני השבטים. נראה שלפי המנחת חינוך, דברי רשב"ג ש"מצווה בשבט לדון את שבטו", ודברי רש"י "ולא ילכו בני שבט זה לבית דין של שבט אחר", נאמרו על האופן השגרתי. המסגרת הקובעת אכן היא הפריסה השבטית. אבל ייתכן שבמקרי קצה כמו אלו שצוינו כאן, חברי הסנהדרין יורו למנות באופן חריג בית דין אחד לשני השבטים שבאותה העיר.

רש"י לא כתב בהקשר לדרשת הפסוק שהיה בית דין של השבט, שמעמדו היה גבוה יותר מבתי הדין האחרים שבשבט. כוונתו היא שהמסגרת האזורית נקבעת על פי שטח השבט. היה גם בית דין שלא נמצא בעיר מסוימת והוא הוגדר כבית דין של השבט, והוא היה מעין בית דין אזורי אליו פנו ממקומות קטנים שאין להם בית דין של עשרים ושלושה במקומם.

רש"י גם כתב איך היו מקימים את בתי הדין הללו בערים: "וצריכין בית דין הגדול שבלשכת הגזית לצאת ולהושיבם וכו', יליף בגמרא סנהדרין (טז ע"ב)". רש"י התכוון לדברי הגמרא (שם) ששאלה מנין שעושים סנהדראות לשבטים? והשיבה שלומדים זאת ממשנה רבנו. כך הסביר רבנו יהונתן מלוניל (ג ע"א בדפי הר"ף): "וצריכין בית דין הגדול שבלשכת הגזית לצאת ולהושיבן כדאשכחן במשה שהושיב סנהדראות, ומשה במקום שבעים ואחד קא". נראה שאין כוונת רש"י לומר שכל חברי בית הדין הגדול צריכים לצאת, אלא שמספר דיינים מבין חברי בית הדין צריכים לצאת ולאשר את הקמת בתי הדין בערים ובמסגרת השבט, כדי לוודא שמערכת בתי הדין במסגרת השבט סודרה כראוי ויש מענה נכון לכל השבט.

על דברי רש"י הללו כתב היד רמה (טו ע"ב): "ויש אומרים שצריכין בית דין הגדול שבלשכת הגזית לצאת ולהושיבן, ואינו נראה". הרמ"ה לא נימק מדוע לא נראים לו דברי רש"י. לדבריו: "השבט וסנהדריו הולך אצל בית דין הגדול שבירושלים והן ממנין אליהן סנהדרין והולכין להן". הרב יצחק אריאלי (עינים למשפט, סנהדרין, עמ' ד) כתב שאולי לפי הרמ"ה אין זה מכבודם לצאת לערים ולכן דייני הערים צריכים לבוא אליהם. ברוח דבריו נראה להסביר שלפי הרמ"ה מאחר שיש אפשרות שהדיינים מכל שבט יעלו לירושלים, אין סיבה המצדיקה יציאת חברי הסנהדרין ממקומם במקדש.⁵

4 התוספות כתבו שגרים בעיר משני שבטים, ומסתבר שזו רק דוגמה ואין כוונתם שזו האפשרות היחידה. זאת בניגוד לדברי הרב ברוך הלוי אפשטיין (תורה תמימה, דברים טז הערה עו) שכתב "דלפ"ז אם נמצאו מעשרה שבטים בעיר אחת, שזה דבר המצוי מאד, יצטרך למנות עשרה בתי דינים בעיר אחת, ואין הסברא מחייבת כן". הרא"ה קוק ("בענין הבחירות היחסיות בהנהגת הציבור", שו"ת אורח משפט, חושן משפט סי' ב) העיר על דברי התוס' שהאפשרות לחלוק עיר אחת לשני שבטים תלויה במחלוקת ר' יוחנן ור' לוי לקיש (קיא ע"ב) האם חולקים בעניין עיר הנדחת עיר אחת לשני שבטים או לא. והוסיף: "אבל על כל פנים רואים אנו דעת תורה, שכל זמן שיש איזה צד חילוק בין האנשים, אי אפשר לקפח את זכויותיהם שלא יהיה להם ממונה מצדם".

5 הרב מאיר אריק (טל תורה, סנהדרין ב ע"א), שאל מניין לרש"י שבית הדין יצאו למנות הדיינים בערים? ואם כדבריו אז מדוע כשחיפשה הגמרא אפשרות שיצאו בית הדין מלשכת הגזית הציעה להוסיף על העיר ועל העזרות, הרי לצאת ולהושיב שופטים בכל עיר, היא אפשרות שכיחה יותר? נראה להסביר שהגמרא הציעה אפשרות זו רק כדוגמה. וכך אפשר ללמוד מן התוספות (ח ע"ב ד"ה רבה אמר) שציינו מספר מצבים בהם חברי סנהדרין קטנה

2. רמב"ן: בית דין על כל השבט, ובית דין בכל עיר

הרמב"ן (דברים טז, יח) ציין לדברי רש"י במשנה (ב ע"א) וכתב: "ולא ידעתי פירוש דבר זה, כי כיון שמנינו בית דין בכל עיר ועיר, הרי בתי דינים רבים בכל שבט ושבט", ובעקבות הערתו זו כתב: "אולי בא לומר, שאם היתה עיר אחת לשני שבטים כירושלים שיש בה חלק ליהודה ובנימין שיושיב בה שני בתי דינים, וכך העלו בפרק חלק (קיא ע"ב) שחולקים עיר אחת לשני שבטים, וכן ירושלים היתה ליהודה ובנימין". הרמב"ן עצמו הציע פירוש אחר:

ויתכן לפרש, שחייב הכתוב למנות בית דין על כל השבט והוא ישפוט את כולם, ואחרי כן נמנה בית דין בכל עיר ועיר שישפוט את העיר. ואף על פי שכולם שוים במנין שהם כ"ג בדיני נפשות וג' בדיני ממונות, אבל הגדולים שבהם בחכמה יתמנו על כל השבט ותחתיהם לכל עיר ועיר.

בכל שבט יש למנות סנהדרין קטנה אחת שהיא מעל כל בתי הדינים האחרים שבשבט. רמב"ן פירט במה מעלתם באה לידי ביטוי:

ואין בעלי הדין יכולין לכופ זה את זה לדון אלא בפני בית דין שבעירם לא בפני בית דין שבעיר אחרת, ואפילו היו שני בעלי הדין בעיר אחרת יכול לומר נלך לפני בית דין שבעירנו. אבל [א] בית דין השבט יכול לכופ כל אנשי שבטו לדון לפניו, ואפילו היו הנדונים בעירם יכול לומר לבית דין הגדול של שבט אפילו לא. [ב] וכן אם נסתפקו בתי דינים של עיירות, יבאו לפני בית דין הגדול של שבט וישאלו, כדרך שסנהדרין גדולה ממונה על כל בתי דינים של כל ישראל, כך יהא בית דין אחד ממונה על כל שבט ושבט. [ג] ואם הוצרכו לתקן ולגזור דבר על שבט שלהם גוזרין ומתקנין והיא לשבט כגזרת סנהדרין גדולה על כל ישראל.

הרמב"ן הוכיח שיש בית דין מיוחד לשבט, מהמשנה העוסקת בהוראת טעות של בית דין של שבט:

וזה הבית דין הוא המוזכר במסכת הוריות (ה ע"א), ששינו בו "הורו בית דין של אחד מן השבטים ועשה אותו השבט על פיהם, אותו השבט חייב ושאר השבטים פטורים". ועל דרך הפשט שיעור הכתוב, "שופטים ושופטים תתן לך לשבטיך בכל שעריך", יאמר שיתנו שופטים לשבטיהם והם ישפטו בכל שעריהם, ושופט השבט ישפוט בכל שערו.

לפי הרמב"ן, לשון הפסוק "לשבטיך" מורה על מעמד מיוחד לבית דין של השבט, ובנוסף לבתי הדין שבערים. יוצא אם כן שגם הרמב"ן מסכים שהמסגרת היא שבטית, אך לפיו יש בכל שבט בית דין אחד שהוא מעל כל בתי הדינים של השבט.⁶

יש להעיר שמלשון המשנה: "...סנהדראות לשבטים" והפירוט בגמרא על הקמת סנהדרין בכל שבט ובערים, לא ניתן להסיק שיש למנות בית דין שבטי שלו סמכויות יתרות מהאחרים. כמו כן, המשנה בהוריות ממנה למד הרמב"ן שיש מעמד מיוחד לבית דין אחד בשבט שמורה לכל השבט, היא רק על פי דעתו של ר' יהודה, אך: "וחכמים אומרים: אין חייבים אלא על הורית בית דין הגדול בלבד,

יוצאים מבית הדין: "מחמת אונס, או מחמת פחד, או להקביל פני המלך, או למדידת עגלה ערופה", ונראה שכן גם בנוגע ליציאת הדיינים מבית הדין הגדול. יש מספר מצבים שהם יוצאים, וגם למנות דיינים בערים.

6 הרב יעקב עמדין (הגהות יעב"ץ, סנהדרין שם) כתב שלבית דין של השבט יש עוד תפקידים: "בית דין כולל ממונה לשבט [א] שאם יפלו דברי ריבות בשערי העיירות בין עיר לעיר הן בדיני נפשות הן בדיני ממונות שהזיק אחד מבני עיר אחת לבן עיר אחרת משבט אחד אם בגופו או בממונו [ב] וכן במה ששייך לכללות עיר ועיר תוצאות העיר בגבוליה שדותיה וחצריה ומגרשיה ידון אותם ב"ד הכולל של אותו שבט (ובחנם נסתפק בזה הרמב"ן בפירושו על התורה בריש פרשת שופטים) ואם יקרה כזה בין שבט לשבט יקריבו למשפט לפני בית דין הגדול שבירושלים".

שנאמר 'ואם כל עדת ישראל ישגו' (ויקרא ד, יג) ולא עדת אותו השבט".⁷ חכמים אמנם לא התייחסו ישירות לאפשרות של בית דין ממונה על השבט, אך לדבריהם אין מביאים קרבן אלא על הוראה בטעות של בית הדין הגדול. אלא שגם לפי ר' יהודה אין הכרח להסביר שמדובר בבית דין שבט שמעלתו גבוהה יותר, שאם כך היה לו לומר 'הורו בית דין של השבט' או: 'הורו בית דין של שבט של אחד מן השבטים' וכיו"ב.⁸ נראה להציע שהרמב"ן הסביר אחרת את המובא בגמרא (טז ע"ב) ממדרש ההלכה (ספרי דברים, פרשת שופטים, פיסקא קמד): "רבי יהודה אומר: אחד ממונה על כולן, שנאמר 'תתן לך'". כאמור לעיל, רש"י הסביר שהכוונה לסנהדרין של שבעים ואחד, והתוספות הסבירו שהכוונה לנשיא או למופלא בבית דין. הרמב"ן פירש את דברי ר' יהודה – בית דין אחד של השבט יהיה ממונה על בתי הדינים של השבט, במובן זה שמעלתו גדולה יותר מהאחרים. שהרי כך כתב הרמב"ן (דברים טז, יח): "כדרך שסנהדרי גדולה ממונה על כל בתי דינים של כל ישראל, כך יהא בית דין אחד ממונה על כל שבט ושבט".⁹ לפי הרמב"ן, דברי המשנה: "אין עושים סנהדראות לשבטים אלא על פי בית דין של שבעים ואחד", מתייחסים לבית הדין המיוחד שבכל שבט.

3. רמב"ם: שופטים בכל פלך ובכל עיר או בכל שבט ובכל עיר

הרמב"ם כתב בספר המצוות (מצוות עשה קעו) את החובה למנות דיינים:

שצונו למנות שופטים... ומתנאי מצוה זו שיהיו השופטים האלו מדרגה למעלה ממדרגה. וזה בשיתמנו בכל עיר שלשה ועשרים דיינים מקובצים כלם במקום אחד בשער העיר שהיא ראויה למספר הזה. ואלו הם סנהדרי קטנה. ויתמנו בירושלם בית דין הגדול משבעים דיינים. ויתמנה אחד על אלו השבעים והוא ראש הישיבה והוא שיקראוהו החכמים נשיא גם כן. ויהו כלם מקובצים במקום אחד מיוחד להם. ועיר שאנשיה מעטים שאינה ראויה לסנהדרי קטנה, יתמנו בה שלשה לעשות הדינים הקטנים. והדבר הקשה יביאו למי שהוא למעלה מהם.

...ולשון ספרי: "מנין שממנין בית דין לכל ישראל? תלמוד לומר 'שופטים ושוטרים'. ומנין שממנין אחד על גבי כולם? תלמוד לומר 'תתן לך'. ומנין שממנין בית דין לכל שבט ושבט? תלמוד לומר 'בכל שעריך'. רבן שמעון בן גמליאל אומר: 'לשבטיך ושפטו' מצוה על כל שבט ושבט להיות דן את שבטו. 'ושפטו את העם' על כרחך".

...ודע שאלו המנויים כולם כלומר סנהדרי גדולה וקטנה, ובית דין של שלשה וזולתם מן המנויים אמנם יהיו כולם בארץ ישראל בהכרח.

בנוגע לסנהדרין קטנה, ציין הרמב"ם את המצווה למנות בכל עיר, ומכך שהביא גם את דברי מדרש ההלכה, משמע שיש למנות בכל שבט. במשנה תורה כתב הרמב"ם (הל' סנהדרין א, א-ד) בהרחבה:

א. מצות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך שנאמר "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך", שופטים אלו הדיינים הקבועים בבית דין ובעלי דינים באים לפניהם.

7 בתוספתא (הוריות א, ח) מופיעה הלכה זו בשם של חכמים: "הורו בית דין של אחד מן השבטים ועשה אותו השבט על פיהם אותו השבט חייב ושאר כל השבטים פטורים. ר' יוסי בר' יהודה אומר הוראת בית דין של כל שבט ושבט כהוראת בית דין לציבור".

8 העיר על כך הרב ירוחם פישל פערלא, ביאור על ספר המצוות לרס"ג, מנין שישים וחמש הפרשיות פרשה א.
9 הרב יוסף דב סולובייצ'יק (מפני הרב, עמ' שכד), ציין את דברי הרמב"ן הללו, וטען "שטפי מסתבר היה לומר שבית הדין הגדול של השבט הממונה על כל בתי הדין של השבט, של ע"א היה, דהיאך יתכן לומר ששוים במנין, שזה כ"ג וזה כ"ג, והללו כפופים להלל".

ב. אין אנו חייבין להעמיד בתי דינים בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר אלא בארץ ישראל בלבד, אבל בחוצה לארץ אינן חייבין להעמיד בית דין [אלא – גירסת הכסף משנה] בכל פלך ופלך שנאמר "תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלוך נותן לך לשבטך".¹⁰

ג. כמה בתי דינים קבועין יהיו בישראל וכמה יהיה מניינם? קובעין בתחלה בית דין הגדול במקדש, והוא הנקרא סנהדרין גדולה ומניינם שבעים ואחד, ...ועוד מעמידין שני בתי דינים של עשרים ושלושה עשרים ושלושה אחד על פתח העזרה ואחד על פתח הר הבית, ומעמידין בכל עיר ועיר מישראל שיש בה מאה ועשרים או יותר סנהדרין קטנה...

ד. עיר שאין בה מאה ועשרים מעמידין בה שלשה דינים, שאין בית דין פחות משלושה כדי שיהא בהן רוב ומיעוט אם היתה ביניהן מחלוקת בדין מן הדינים.

במשנה תורה הזכיר הרמב"ם מדינה, פלך, ועיר, ולא הזכיר שבט. הרמב"ם לא כתב מי הם אלו ש"מעמידין בכל עיר ועיר מישראל... סנהדרין קטנה" (הלכה ג). את זאת כתב הרמב"ם בהמשך (הל' סנהדרין ה, א): "ואין עושין סנהדרין קטנה לכל שבט ושבט ולכל עיר ועיר, אלא על פי בית דין של שבעים ואחד". כאן הזכיר הרמב"ם שבט ועיר ולא הזכיר פלך.¹¹

הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, חושן משפט, סי' א, טז) הסביר שאין סתירה בדברי הרמב"ם. לפיו:

בזמן בית ראשון, שכל שבט ושבט ישב בעריו ולא התערבו השבטים זה בזה, היה בית דין מיוחד על כל שבט בפני עצמו ואז לא היה בית דין בכל פלך, דמקום בית דין השבט הוא הפלך [רמב"ם הל' סנהדרין ה, א]. אבל בבית שני שהיו השבטים מעורבים זה בזה ולא היה אפשרי לתקן בית דין לכל שבט ושבט, תקנו בית דין מיוחד בכל פלך ופלך במקום בית דין השבט, וכל הערים שסביבות הפלך היו כפופים להבית דין של הפלך כמו לבית דין השבט שבבית ראשון [רמב"ם הל' סנהדרין א, א].¹²

ערוך השולחן הסביר את דברי הרמב"ם על בסיס דברי הרמב"ם שהוזכרו לעיל. אך הרמב"ם לא כתב שהיה בית דין מיוחד לכל שבט ששאר בתי הדין שבשבט היו כפופים אליו, וכן לא כתב שבתי הדין בערים, היו כפופים לבית הדין שבפלך. הרמב"ם (הל' שגגות יג, א) פסק להלכה את דברי ר' יהודה (הוריות ה"א) בנוגע לשבט שנשמע להוראת טעות של בית דין של אחד מהשבטים, אך לא משמע שמדובר בבית דין שהוא מעל כל בתי הדין האחרים של השבט:

הרי שהורו בית דין של אחד מן השבטים להם שחלב הקיבה מותר ואכלוהו אנשי מקומם על פיהם, אותו בית דין פטורין וכל מי שאכל מביא חטאת קבועה על שגגתו.

נראה להסביר את הרמב"ם באותו אופן שהסביר ערוך השולחן, למעט ההנחה שהיה מעמד מיוחד לבית הדין של השבט או של הפלך. הרמב"ם הסביר שהמצווה העיקרית היא שיהיו בתי דין בערים, ובספר המצוות ציין את המדרש אודות בתי הדין שבשבטים. כוונת הרמב"ם לומר שבזמן שיושבים בארץ על פי שבטים, המסגרת על פיה קובעים את הפריסה של בתי הדין היא שבטית, אך בית דין של השבט לא היה במעמד או בדרגה גבוהה יותר. כך הסביר זאת הרב אלעזר מנחם מן שך (אבי עזרי, הל' סנהדרין א, א):

10 בארץ ישראל יש להעמיד בכל עיר ובכל פלך, ובחוץ לארץ רק בכל פלך. למשמעות ההבדל בין ארץ ישראל לבין חוץ לארץ, ראה: הרא"ה קוק, "נאום בועידה לסידור הרבנות הראשית", מאמרי הראיה, עמ' 455-457. ראה גם: הרב נחום רבינוביץ, יד פשוטה שם.

11 הכסף משנה (הל' סנהדרין א, א) אכן שאל מדוע לא כתב הרמב"ם בהלכה א על בתי הדין בשבט "וצריך טעם למה השמיטו רבינו". הרב שלמה גורן, "שיטת הבחירות לפי ההלכה", תורת המדינה, עמ' 61-62, כתב שלפי הרמב"ם רק "בהיות עם ישראל במדבר נהגה החלוקה השבטית-מספרית במינוי שופטים, אבל בבואם לארץ הוחלפה שיטה שבטית-מספרית זו בחלוקה טריטוריאלית-גאוגרפית". כאמור הרמב"ם ציין בהלכה את החלוקה ע"פ מפתח שבטי, ומכאן שלדעתו יש לנהוג בחלוקה זו גם בארץ ישראל.

12 דברים דומים ראה בדברי הרא"ה הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה, ג, עמ' 292-293.

הדרש "בשעריך" שמושבין שופטים בכל עיר ועיר הוא ביאור ב"לשבטיך", שהיינו שמושיבין שופטים בכל שבט ושבט. אבל איפה מושיבין אותן? בכל עיר ועיר של כל שבט ושבט. ואם יש עיר משני שבטים, ממילא צריכה שתי בתי דינים, שהרי היא עיר משבט זה ועיר משבט זה.

כאמור לעיל, אמנם הפריסה של בתי הדין בערים היא על בסיס מסגרת שבטית, אך ייתכן שבמקרי קצה, למשל כשבט אחד דרים משני שבטים, יורו הסנהדרין להקים בית דין אחד. בזמן שלא ישבו על פי השבטים, המסגרת על פיה קובעים את הפריסה של בתי הדין היא לפי פלכים. המטרה בקביעת מסגרת של פריסה היא שגם מקומות קטנים שאין בהם מאה ועשרים אנשים, יהיה להם בית דין אזורי בשבט או בפלך אליהם הם יפנו. מעין בית דין אזורי כפי שמקובל כיום, אך אין לו מעמד גבוה יותר. כך כתב מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא ('בית דין הממונה על העיר', שיעורים למסכת סנהדרין, עמ' שכא-שכב) אודות בתי הדין שבפלכים:

מטרת בתי הדין שבכל פלך ופלך היא שיהיה בתי דינים הממונה על הערים שאין בהם שיעור מספיק להושבת בתי דין של כ"ג דיינים.

ונראה שזו גם המטרה של בתי הדינים שבשבטים – לתת מענה לעיירות קטנות שלא ניתן להקים בהן בתי דין של כ"ג דיינים.¹³ באופן דומה הסביר את דברי הרמב"ם גם הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, הל' סנהדרין, עמ' פא, קג). לדבריו, אם בשטח של שבט מסוים אין כרך הראוי להושיב בו בית דין של עשרים ושלושה דיינים, הרי כל השטח הזה הוא פלך, וחייבים להעמיד בית דין של עשרים ושלושה דיינים לכל הפלך. אשר על כן, נראה להסביר שבהגדרת המצווה כתב הרמב"ם (הל' סנהדרין א, א) שיש למנות בתי דין בערים ובפלכים, ובספר המצוות (מצוות עשה קעו) כתב שיש למנות בערים, וציין את מדרש ההלכה על מינוי בתי דין גם בשבטים. כשהציג הרמב"ם את התמונה על בתי הדין בארץ, הוא פתח ושאל (הל' סנהדרין א, ג): "כמה בתי דינים קבועין יהיו בישראל וכמה יהיה מניינם?". בהמשך כתב הרמב"ם על בית הדין של שבעים ואחד במקדש ועל בתי הדין של עשרים ושלושה בהר הבית – בעזרה ובפתח הבית, ובהמשך כתב על בתי הדין שבערים. אלו בתי הדין הקבועים.¹⁴ הפריסה של בתי הדין היא על פי מפתח שבטי או על פי פלכים, אך היא איננה קבועה, והיא משתנה בהתאם לתקופה והמצב של עם ישראל בארץ.¹⁵ אכן, כשהרמב"ם (הל' סנהדרין ה, א) כתב שאין ממנים בתי דין בערים ובשבטים "אלא על פי בית דין של שבעים ואחד", הוא כתב זאת רק למצב בו עם ישראל יושב על פי שבטיו, וכשיש סנהדרין. אמנם בדרך כלל הביטוי 'אין עושים כך וכך, אלא עושים כך וכך' נחשב כאמירה מחייבת מאוד, מאחר שחלקו הראשון של המשפט שולל ומלמד מה לא עושים, וחלקו השני מלמד מה היא הדרך הנכונה והבלעדית לעשות מה שנדרש, אך זאת יש לומר רק כשהתנאים מאפשרים לעשות כן. אם יש סנהדרין, ואם עם ישראל יושב בארץ לפי השבטים, או אז יש לקיים את ההלכה הזו.¹⁶

האפשרות להקים בתי דין בכל שבט, קיימת רק כשעם ישראל יושב בארץ לפי השבטים. ישיבה על פי שבטים הייתה מאז הכניסה לארץ עד גלות מלכות ישראל לקראת סוף ימי הבית הראשון (רמב"ם הל' שמיטה ויובל י, ח), והיא עתידה לחזור בימי מלך המשיח (רמב"ם הל' שמיטה ויובל שם; הל' מלכים יא, א; יב, ג).

13 הרב שפירא (שם) הסביר שזו כוונת הרמב"ם (הל' רוצח ט, ה) שאם ההרוג "נמצא קרוב... לעיר שאין בה בית דין, מניחין אותה ומודדין אל שאר העיירות הסמוכות לה". לכאורה, מה תועיל המדידה הרי ההרוג לא נמצא לידה? אלא נראה שכוונתו לבית הדין בעיר באותו הפלך, ובית דין זה דן בענייני העיר בה הוא נמצא וגם בענייני הפלך. הרמב"ם הזכיר (הל' שופר ב, ט; הל' קידוש החודש ה, ג) שעם חורבן המקדש, השתבשה גם הקביעות של בתי הדין.

15 ראה גם בדברי הרב חיים דוד הלוי, דבר המשפט – הל' סנהדרין, פרק א, הלכות א-ב.
16 כך למשל גם בנוגע לאמור בתוספתא (ג, ד): "ואין מעמידין לא מלך ולא כהן גדול אלא בבית דין של שבעים ואחד". ראה בשיעור לא: "להעמיד להם מלך".

סיכום

ההלכה "סנהדראות לשבטים" משמעותה הקמת בתי דין של עשרים ושלושה על פי פריסה שבטית, בערים של השבט בהן יש מאה ועשרים תושבים. היו גם בתי דין אזוריים בפלכים, ליישובים קטנים, שלא מתגוררים בהם מאה ועשרים איש. לפי רש"י והרמב"ם, לא היה בית דין מיוחד בשבט של עשרים ושלושה, שכל בתי הדין של עשרים ושלושה האחרים שבשבט כפופים לו. כל בתי הדין הללו שבשבט היו ממונים וכפופים לבית הדין הגדול בלבד. לפי הרמב"ן, בכל שבט היה בית דין מיוחד של עשרים ושלושה, ושאר בתי הדין מסוג זה היו כפופים לבית הדין השבטי. היו לו סמכויות גדולות יותר.

הפריסה על פי מסגרת שבטית התאימה לתקופה בה ישב עם ישראל בארצו על פי השבטים. כשאין יושבים על פי השבטים, הפריסה הארצית היא על פי פלכים, בערים בהן מתגוררים מאה ועשרים תושבים. בתי הדין הקבועים הם בלשכת הגזית ובהר הבית, בזמן שהמקדש קיים, ובכל עיר ברחבי הארץ. תכנון מערך בתי הדין ברחבי הארץ בערים ולטובת יישובים קטנים משתנה בהתאם לתקופה על פי פריסה של שבטים או על פי בסיס פריסה של פלכים.